

A Csehszlovákiában is hosszúra nyúlt „ötvenes évek” végét a sztálinista koncepciós perek életben maradt elítélteinek szabadon bocsátása, a merev sztálinista gyakorlat pozícióinak gyengülése jelezte. Az 1960-ban kiszabadult Gustáv Husákot és Ladislav Novomeskýt három évvel később rehabilitálták, anélkül azonban, hogy például az 1945–1949 közötti magyarellenes diszkriminatív törvényeket, rendeleteket, jogfosztásokat visszavonták, az általuk sújtott személyeket pedig teljes egészében kárpótolták volna.

Az úgynevezett szlovák polgári nacionalista csoport két szimbolikus alakján kívül az élve maradt kisebbségi magyar politikai elítéltek közül ekkorra már szinte mindenkit kiengedtek a börtönökből: az Arany A. László vezette Csehszlovákiai Magyar Népi Demokratikus Szövetség elítélt tagjai – katolikus és református lelkészek, diákok, értelmiségiek – az ötvenes évek végén szabadultak, az úgynevezett kulák-szabotázsperrek magyar elítélteje pedig a hatvanas évek legelején, az 1962. május 9-i amnesztiarendelet alapján szintén nagy többségükben visszanyerték szabadságukat. A magyar politikai elítéltek rehabilitálására azonban 1968-ig nem vagy csupán kivételes esetekben került sor, szemben a Husák-féle csoport fordulatértékű politikai rehabilitációjával.

A szlovákiai magyar, illetve a csehszlovákiai lengyel, német, illetve a kelet-szlovákiai ukrán–ruszin kérdések rendezése terén a hatvanas évek az új közigazgatási reformja, az új kerületi–járás beosztás asszimilációs tendenciáit nem lehetett nem észrevenni.¹ A sokak által várt és remélt pozitív irányú változások tehát a nemzetiségi kérdés rendezése terén az 1960-as évek elején még vártak magukra. Mindazonáltal a Novotný-féle bigott centralizmus fokozatosan kimerítette minden tartalékát, s különösen a szlovák nemzeti emancipáció ügye egyre visszafoghatatlanabban vetette fel az immár „szocialista” jelző-

¹ Az 1960. évi reform során Szlovákiát három kerületre osztották és a járások számát harmadára csökkentették. Ennek következtében a dél-szlovákiai magyar többségű járások száma tizennégyről kettőre csökkent. A 20. századi szlovákiai közigazgatási reformok történetére vonatkozóan lásd Kocsis Károly: Közigazgatási változások Szlovákiában. *Regio* (6) 1995. 4. 29–59.

5. A Csemadok 1968. évi önkormányzati programja

vel ellátott köztársaság megoldatlan etnikai–nemzetiségi ügyeit, beleértve az 1945–48 közötti jogfosztottság helyzetéből jórészt csak az állampolgársági jogait visszanyert magyarok jogi helyzetét.

A Csemadok 1963 és 1968 között összesen négy olyan ajánlást, illetve reformtervezetet dolgozott ki, amely a szlovákiai kisebbségek ügyének átfogó szabályozását célozta. Ebben a folyamatban a jogilag és elméletileg egyaránt kiválóan képzett és felkészült Szabó Rezső, a szervezet vezető titkára (1958–1969) vállalt igen nagy szerepet.² Ezeknek az ajánlások, javaslatok a nemzetiségi kérdés alkotmányos és törvényszintű rendezését szorgalmazták, a nyelvi, oktatási jogoktól kezdve egészen a kisebbségek számára biztosított arányos politikai részvétel és reprezentáció megteremtéséig.

Az alábbiakban a Csemadok Központi Bizottságának 1968. évi hat tanácskozási anyagai alapján azt vizsgáljuk meg, hogy a prágai tavasztól az 1968. évi 144. számú nemzetiségi törvény elfogadásáig milyen szerepet vállalt s annak mennyiben tudott megfelelni a vizsgált korszak egyetlen kárpát-medencei kisebbségi magyar érdekvédelmi szervezete. S azon belül milyen elméleti, gyakorlati háttere volt az önkormányzati programnak, amelyet a szervezet vezető titkára, Szabó Rezső alapozott meg és készített elő.³

A Csemadok KB elnökségének március elsejei döntése alapján 1968. március 12-én ült össze a szlovákiai magyar dolgozók kulturális szervezetének központi bizottsága. Jóllehet a javasolt napirendi pontok többé–

² Zvara, Juraj: A csehszlovákiai nemzetiségi kisebbségek helyzetének eddigi fejlődése, Hét, 1969. 31. sz. A nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos korabeli cseh és szlovák véleményekről, a Csemadok-javaslatok többségi fogadtatásáról *lásd* Szarka László: Cseh és szlovák szerzők a csehszlovákiai nemzeti kisebbségek helyzetéről 1968–1983. in: Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1993. 155–163.

³ Az alábbiakban a Csemadok somorjai Bibliotheca Hungarica gyűjteményében megtalálható levéltárából a KB ülések anyagait használjuk. Ezért az idézetek és hivatkozások esetén a továbbiakban csak az ülések számát tüntetjük fel. A Zsebők Csaba által készített fénymásolatok az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének kézirat gyűjteményében is megtalálhatóak.

kevésbé szabványos programot ígértek, Lőrincz Gyulának, a szervezet elnökének beszámolója mindenki számára világossá tette, hogy a tanácskozás egészen más lesz, mint a korábbiak voltak. Az elnöki beszámolóban vitára bocsátott Csemadok-állásfoglalás az Alexander Dubček vezetése alatt erős reformkurzust kezdeményező Csehszlovák Kommunista Párt úgynevezett akcióprogramjához kapcsolódott. Legitimitása, politikai háttérrel ezért sokáig megfellebbezhetetlennek tűnt.⁴

Lőrincz Gyula a cseheknek és a szlovákoknak, az ország két többségi nemzetének viszonyát rendezni hivatott alkotmánytörvény mellett sürgette a többi nemzetiségi közösség jogainak szabályozását: „Köz társaságunkban azonban nemcsak nemzetek, hanem nemzetiségek is élnek. Ezeknek a nemzetiségeknek sem választott, sem alkotmányos joggal felruházott szervei, intézményei nincsenek, melyek az adott nemzetiség nevében szólhatnának.”⁵

Az elnöki beszámoló sürgette a nemzetiségi közösségek államalkotó jellegének, illetve az ezekhez a közösségekhez tartozó egyének csoportjainak elismerését, mégpedig annak érdekében, hogy az állásfoglalás tükrözze „a nemzetek és nemzetiségek teljes egyenjogúsága biztosítására való törekvést”. Az állásfoglalás további meghatározó elemeit a Csemadok elnöke a közügyekben való aktív részvételi jogban, a nemzetiség részére saját ügyeiben elengedhetetlen öngazgatási jogokban jelölte meg. Ez utóbbiakat hangsúlyozva leszögezte, hogy az általa látszatmegoldásnak nevezett kulturális autonómia helyett „azt tartjuk fontosnak és szükségesnek, hogy az öngazgatás elvei alapján megteremtjük a nemzetiségek államhatalmi szerveit, melyek az összállami szervek részét alkotják”.

Az egész nemzetiségi kérdéskör rendezését az 1935–1938 közötti csehszlovákiai kisebbségi jogi szabályozás előzményeire utalva, „a magyarok, lengyelek, ukránok és németek számára” kidolgozandó státútum elkészítésével vélte kivitelezhetőnek.⁶ A Szlovák Nemzeti Ta-

⁴ A Csemadok állásfoglalásának szövegét lásd Új Szó, 1968. március 15.

⁵ Csemadok KB IV – 1968. március 12.

⁶ Uo.

5. A Csemadok 1968. évi önkormányzati programja

nács, illetve a prágai parlament keretén belül létrehozni javasolt nemzetiségi bizottságok, illetve a korabeli szlovák kormányzat, az ügynevezett megbízotti testület és a prágai kormány keretében kialakítandó nemzetiségi megbízotti hivatal, illetve nemzetiségi titkárság igényének megfogalmazásával a Csemadok a politikai autonómia alapintézményeinek megteremtésére jelentette be igényét.

Az állásfoglalás közigazgatási reformelképzelései óvatos formában a nemzetiségi autonómia regionális bázisának fontosságára is felhívták a figyelmet. Mint ahogy a nemzetiségi oktatásügy és kultúra önálló intézményrendszerének, viszonylagos önállóságának hangsúlyozása is ugyanebbe az irányba mutatott. A Csemadok állásfoglalás jogi megalapozásában, a kisebbségi öngazgatás, illetve önkormányzatiság elveinek kidolgozásában és a többsége szempontjából is elfogadhatónak tűnő intézményi megoldások előkészítésében Szabó Rezső vezető titkárnak oroszlánrésze volt. Írásaiból, beszédeiből kitűnik, hogy nemzetiségpolitikai munkásságában nagy szerepet játszott a marxizmus és leninizmus szerteágazó nemzetiségi elméleti irodalmának ismerete. Emellett a nemzetközi, főként a felemás szovjet gyakorlat és a jugoszláviai kisebbségi öngazgatási modell, a finnországi és a dél-tiroli megoldásokat tekintette példamutatóknak. Tisztában volt a két világháború közötti csehszlovákiai kisebbségi jogfejlődés, illetve a csehszlovák viszony rendezésére vonatkozó reformelképzelések hasznosítható tanulságaival, nemkülönben a kisebbségi csoportjogok és a közösség szerveződés elméletének eredményeivel. Mindez együtt adhat magyarázatot arra, hogy minden számottevő hivatalos előzmény nélkül miként tudott ennyire kiérlelt koncepció megfogalmazódni 1968 márciusában, a Csemadok országos vezetőségének pozsonyi tanácskozásán.⁷

A csehszlovákiai magyar kisebbségi állásfoglalás és program közreadását követően szenvedélyes, indulatos, nacionalista felhangokkal fel-

⁷ Saját szerepéről lásd Szabó Rezső korabeli interjúját: Teljes és egyöntetű támogatás. Beszélgetés dr. Szabó Rezső elvtárrsal, a Csemadok Központi Bizottságának vezető titkárával. Új Szó, 1968. március 29.

erősített vita robbant ki a szlovákiai sajtóban. A szlovák lapok – bár megkapták az állásfoglalás fordítását – nem közölték a Csemadok programját. Az indulatos sajtótámadások így valójában az előítéletek, az államnacionalizmus és a többségi kizárólagosság, illetve a történelmi főbiák talaján irredentizmussal, revizionizmussal, ellenforradalmi magatartással vádolták meg a Csemadok vezetőit. A vádaskodáshoz kezdetől fogva csatlakoztak a Matica slovenská országos és dél-szlovákiai járási szervezeteinek vezetői, illetve a dél-szlovákiai szlovákok úgynevezett „bazini harmincnyolcak” nevű csoportjának tagjai.⁸

Ennél jóval inkább komoly figyelmeztetésnek számítottak azok a hivatalos, félhivatalos szlovák állásfoglalások, amelyeket pártalapszervezetek, tudományos intézmények, Matica-szervezetek készítettek és küldtek be a CSKP vagy a Szlovákiai Kommunista Párt Központi Bizottságához vagy éppen a csehszlovák, a szlovák kormányzat és a parlament illetékeseihez. Jóllehet a CSKP április elején megjelent akcióprogramjában a nemzetiségi jogok rendezésére vonatkozó részek lényegében megerősítették a Csemadok állásfoglalásban kifejtett elképzeléseket, s a Szlovák Nemzeti Tanács korabeli dokumentumai is az egész kérdéskör átfogó, disztributív szellemiségű megoldását tükrözték, az említett párt-, kormány- és parlamenti fórumokra beérkező szlovák tiltakozások, a szlovák államnyelv felerősödő követelése stb. nagymértékben csökkentette a jogérvényesítés lehetőségét. A dél-szlovákiai régiók elmagyarosításával, az állam integritásának veszélybe sodródásával riogató tiltakozások megtették a hatásukat. Több levélben követelték a Csemadok tisztségviselőinek, köztük elsősorban Lőrincz Gyulának és Szabó Rezsőnek, valamint az Új Szó éppen menesztett főszerkesztőjének a megbüntetését.⁹

⁸ Az 1968 márciusának közepétől késő ősziig tartó sajtópolémiairól lásd Szarka: Cseh és szlovák, i. m. 157–162.

⁹ A Csemadok-állásfoglalás ellen tiltakozó levelek tartalmát összesítve mutatja be: Žatkuliak, Jozef: Federalizácia československého štátu 1968–1970. Vznik československej federácie 1968. (= Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. 5. 1.) Praha–Brno, 1996. 274–275.

5. A Csemadok 1968. évi önkormányzati programja

A Csemadok országos vezetőségének következő V. ülésére 1968. június 8–9-én Dunaszerdahelyen került sor. Szabó Rezső az értekezlet elő terjesztett beszámolójában a sokasodó és élesedő támadásoknak eleve gátat kívánván szabni, hittételszerű tömörséggel rögzítette az alábbiakat: „...szervezetünk Csehszlovákia Kommunista Pártja megújult politikájának platformján áll s minden tevékenységünk arra irányul, hogy a párt politikáját, az akcióprogramban leszögezett elveket szervezetünk életében érvényre juttassuk. Munkánk kiindulópontja és eszmei alapja a marxizmus–leninizmus, mely meghatározza a világnézetünket s gyakorlati ténykedésünket. A Csemadok fennállása óta, jelenleg és a jövőben is a Csehszlovák Szocialista Köztársaság államiságának s egységének alapján állt, áll és fog állani, s magunkat mint nemzetiséget a köztársaság szerves részének, építőjének és védőjének tekintjük.”¹⁰

A vezető titkári beszámoló bőséges példaanyaggal bizonyította, hogy nem volt hiába való az ideológiai elővigyázatosság. A sajtóvita durva hangja mellett helyi konfliktusok és növekvő bizalmatlanság nehezítette a magyar–szlovák párbeszédet. Ebben a legfontosabb kezdeményezések egyikének az a találkozó bizonyult, amelyre 1968. április 30-án Szlovákia Kommunista Pártjának Központi Bizottságában került sor: a szlovákiai pártvezetés képviselői találkoztak a szlovákiai magyarok és ukránok–ruszinok képviselőivel, s megegyeztek a szlovák pártprogram nemzetiségpolitikai főirányában, illetve abban, hogy a párt központi bizottsága mellett nemzetiségi testület létesült.¹¹

A dunaszerdahelyi KB-ülésen Szabó Rezső valamilyen kétfrontos harc formájában képzelte el a kiobbant nemzetiségi vita kezelésének leginkább célravezető módját. Részben mindent meg kívánt tenni az elvek szintjén az állampárt akcióprogramjába bekerült nemzetiségpolitikai alapelvek megvalósításáért. Másrészt a megoldatlanul maradt és az újonnan keletkező nemzetiségi kérdések (elmaradt rehabilitáció, a közigazgatási reform után felgyorsult asszimiláció, a magyar tan nyelvű felsőoktatás ügyének folyamatos elnapolása, illetve a Matica

¹⁰ Csemadok KB V – 1968. június 8–9.

¹¹ Uo. – Új Szó, 1968. május 2. A nemzetiségi bizottság magyar tagjai: Dobos László, Krivosík István, Szabó Rezső, Szőke József, Tolvaj Bertalan és Turczel Lajos.

erősödő nyomása, a szlovák közhangulatban lábra kapott szélsőséges nacionalizmus terjedő hatása stb.) miatt joggal háborgó szervezeti tagságot is megpróbálta csitítani.

Erre különösen azt követően volt nagy szükség, hogy a galántai járás egy-két településén, pl. Taksonyban és Felsőszeliben a Matica képviselőinek provokatív megnyilvánulásai miatt megnőtt a lokális konfliktusok veszélye, amit a hatalom minden bizonnyal azonnal felhasznált volna a magyar törekvések visszaszorítására. A KB ezt követően újraválasztotta a szervezet vezető titkárát, Szabó Rezsőt és a távozó Lőrincz Gyula helyébe Dobos Lászlót választotta meg elnöknek.¹²

A dunaszerdahelyi tanácskozás másnapján az országos vezetés párttag és nem párttag képviselői (utóbbiak közt pl. Duray Miklós) között több ponton is véleménykülönbségek fogalmazódtak meg. Különösen két kérdéskörrel vitatkoztak a résztvevők: a Csemadokon belül megalakult rehabilitációs bizottság feladatairól, illetve a kormány és párt mellett megalakult törvényelőkészítői szakértői bizottságok tevékenységéről, illetve az ott képviselendő magyar álláspontról.

A Gustáv Husák vezetésével megalakult törvény-előkészítői kormánybizottság alapfeladata a cseh–szlovák viszony államjogi rendezése. A kommunista párt akcióprogramjának megfelelően ezen a szakértői kormánybizottságon belül Samuel Falt'an vezetésével létrejött a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó albizottság is, amelynek munkájában Dobos László elnök mellett a legintenzívebben éppen Szabó Rezső vett részt. A június KB-ülés határozatai alapján kettejük által megfogalmazott és az 1968 június–júliusában ülésező koloději albizottság elé terjesztett magyar javaslat több kérdésben igen kemény ellenállásba ütközött.¹³

¹² A szerdahelyi tanácskozáson elfogadták Lőrincz Gyula lemondását, akit a pártvezetés az Új Szó főszerkesztői tisztének betöltésére kért fel.

¹³ A Husák-féle bizottságról és a bizottságnak a koloději kormányvillában folytatott tárgyalásairól lásd Žatkuliak: i. m. 99–111, 273–275., Plevza, Viliam.: Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril. Bratislava, 1991. 94–95. A föderáció és a kisebbségek. Gustáv Husák válaszai a Reportér című lapnak. Új Szó, 1968. július 5; Interjú Gustáv Husák miniszterelnök-helyettessel. Új Szó, 1968. június 1. A koloději tárgyalá-

A vontatottan és a bizottsági munkában résztvevő szlovák képviselők folyamatos hezitálása, akadékoskodása miatt igen lassan, de egész nyáron át folyó egyeztetések augusztus elejére jutottak abba a stádiumba, hogy a Csemadok márciusi állásfoglalásainak alapelvei mentén konkrét javaslatok körvonalazódtak az alkotmánymódosítás, illetve a nemzetiségi alkotmánytörvény szövegezésére. Fontos helyet foglalt el a Csemadok KB VI. ülése, amelyre 1968. augusztus 3-án Pozsonyban került sor. Az egyre fenyegetőbb szovjet magatartás hatására a csehszlovákiai társadalom nemzetiségre való tekintet nélkül a belső kohézió és szolidaritás soha azelőtt nem tapasztalt jeleit mutatta.

A KB-ülésről a varsói szerződés állami vezetőinek pozsonyi tanácskozása idején Dubčekhez küldött távirat a szolidaritás és támogatás megnyilvánulásai mellett hangot adott a magyar kisebbségi követeléseknek is. A nemzetiségek teljes egyenjogúságának alkotmányos biztosítékait kérte, mert a távirat megfogalmazói szerint „a köztársaság csak akkor lehet szilárd és szabad, ha annak minden polgára nemzetiségre való tekintet nélkül egyformán részese a szabadságnak, egyformán élvezi nemcsak a kötelezéseket, hanem a jogokat is, mert így lehetünk szilárd támaszai mi is szocialista köztársaságunknak.”¹⁴

A KB-ülés a fennmaradt jegyzőkönyv tanúsága szerint előbb a Szlovák Nemzeti Tanács mellett létrehozott Nemzetiségi Titkárság működésével, a Titkárság élére javasolt Tolvaj Bertalan megválasztásával foglalkozott, majd pedig Szabó Rezső koloději beszámolója alapján a nemzetiségi alkotmánytörvény előkészítésének kérdései kerültek a vita középpontjába. A szervezet vezető titkára tájékoztatta az országos vezetés jelenlévő közel száz tagját arról az ellenállásról, amellyel a magyar törvényjavaslatokat az albizottság szlovák és cseh tagjai fogadták: nem voltak hajlandók a nemzetiségi csoportokat elismerni önálló jogalanyként, arra hivatkozva például, hogy nem rendelkeznek „homogén

sokra, az ott folyó egyeztetésekre, vitákra vonatkozó ismereteink ma még meglehetősen csekélyek. *Lásd* Zvara, Juraj: A magyar dolgozók részvétele a szocialista Csehszlovákia építésében. in: Magyarok Csehszlovákiában. Bratislava, 1969. 271–275; Gyöngyör József: Mi lesz velünk, magyarokkal? Pozsony, 1990. 111–119.

¹⁴ Csemadok KB VI – 1968. augusztus 3.

kiterjedésű nemzeti területtel”. Szabó Rezső a finnországi kisebbségi modellre hivatkozva jelezte, hogy mindent elkövetnek annak érdekében, hogy a kisebbségek csoportjogait elismerjék.

Felmerült a többi kisebbséggel való egyeztetés szükségessége. A Csemadok vezetőinek kezdeményezésére a nemzetiségi közösségek képviselőinek tanácskozására augusztus 14-én került sor.¹⁵ Parázs vita alakult ki a hivatalos kétnyelvűség fogalmáról, annak alkalmazásáról, tovább a szlovák nyelvnek és tannyelvnek a magyar és általában a nemzetiségi iskolákban való alkalmazásáról.

Szabó Rezső mindazonáltal a márciusi állásfoglalás alapelveinek életben tartását tekintette a legfontosabbnak: „A fontos, hogy benne legyen, hogy államalkotó elem. Mert két fogalom van: államalapító és államalakító (sic!) elem Hisz Cs(ehsz)l(ováki)át nemcsak nemzetek, de nemzetiségek is alkotják, akik egyenjogúak. Az történelmi tény, hogy a cs(eh) és sz(lovák) államalapító, azonban a Szovjetben nincs különbség a nemzetek és nemzetiségek között. Ez antimarxista felfogás lenne. Ez egy, a XX. század elejéről származó doktrína, mely államjogi szempontból ellentmondó, sőt nevetséges. A Köztársaság egyenjogú állampolgárokból áll. Az, hogy „a magyaroknak Csehszlov(ákia) határán kívül van saját nemzeti államuk, nem helytálló. A magyarok itt dolgoznak, katonáskodnak, kötelességüket elvégzik, tehát jogaik is lehetnek. Különben is ezekről a dolgokról szerda–csütörtök tárgyalunk, aztán megyünk Prágába.”¹⁶

A csehszlovák válság feszült bel- és külpolitikai kontextusában Dobos László és Szabó Rezső igyekeztek felgyorsítani a Csemadok eredetileg az év végére, 1969 elejére tervezett rendkívüli országos kongresszusának előkészületeit. Szabó Rezső ezzel kapcsolatosan már tényként kezelte a csehszlovákiai magyar politikai érdekképviseleti szervezetek létrejöttét, a politikai pluralizálódás irányába való elmozdulást. Ennek megfelelően a szervezet nem párttag vezetőivel egybe-

¹⁵ Közös nyilatkozat. A csehszlovákiai lengyel, ukrán és magyar kulturális szövetségek képviselőinek tanácskozása. Új szó 1968. augusztus 15.

¹⁶ Csemadok KB VI – 1968. augusztus 3.

5. A Csemadok 1968. évi önkormányzati programja

hangzóan szorgalmazta a Csemadok mielőbbi átalakítását, a politikai és nemzeti érdekképviselői funkciók vállalását.

Erre szerinte a készülő nemzetiségi alkotmánytörvény miatt mielőbb sort kell keríteni: „Eddig minket csak mint egyedeket ismertek, most megvan a lehetőség, hogy mint népcsoportot is elismerjenek. Ez óriási változás, eddig az egyedeket a Cse(madok) fogta össze. Hogy a népcsoportunk realizálódhasson, ahhoz három dologra van szükség:

- 1) állami és politikai szervekre: Magyar Nemzeti Tanács;
- 2) tudományos életre: értelmiségünk minőségi kialakulás stádiumában van, felső szinten nincs alkalmas ember;
- 3) társadalmi élet összpontosítására: mindig korlátlan lehetőség és korlátolt felelősség.

Ennek a három dolognak kell egymásba fonódni, de egymástól függetlenül kell dolgoznia, azonban valamilyen szinten találkoznia kell. A legnagyobb hiba lenne az, ha a Cse(madok) társadalmi szervezet akarva maradna, ezzel automatikusan megszüntetné a másik két tényezőt. A Cse(madok) ereje a tömegekben, helyi szervezetek(ben), azaz tagságában van, erről lemondanunk nem lehet, ezzel az erővel rakjuk most az állami szervek alapjait, s utána ezzel az erővel kell építenünk a tudományos élet alapjait. Szinte biztosra lehet venni, hogy a magyarság körében több szervezet lesz és az emberek azt fogják kérdezni, mit adsz, mit tudsz nyújtani. Annak, hogy mi voltunk a demokratizálódás kezdeményezői, félévénél tovább nem lehet élni.”¹⁷

Az augusztusi KB-ülés vitája volt az utolsó olyan alkalom, amikor az országos vezetésben egyértelműen a reformszárny diktálta a tempót és a feladatokat. Dobos László és Szabó Rezső az utcai demonstrációk lehetőségét is mérlegelte a nemzetiségi jogegyenlőség kivívása érdekében, s mindketten szorgalmazták, hogy a szlovákiai magyar közvélemény és a sajtó legyen aktívabb a nemzetiségi jogok követelésében, a rossz szlovákiai közigazgatási felosztás elleni tiltakozásban. Az augusztus 21-i bevonulás, a varsói szerződés öt tagállamának intervenciója a kezdeti szolidaritási hullám után fokozatosan átrajzolta a belpolitikai erőviszonyokat.

¹⁷ Uo.

Ennek ellenére a Csemadok vezetése továbbra is bízott abban, hogy a párt akcióprogramjában szereplő öngazgatási alapelv lesz a meghatározó rendezési elv a kisebbségi jogalkotásban, amiből szükségképpen következett volna azoknak az önkormányzati intézményeknek a létrehozása, amelyek a kisebbségi magyar politikai reprezentációt, érdekvédelmet, kormányzati részvételt, illetve a kisebbségi oktatás és kultúra terén az öngazgatás lehetőségét biztosították volna. Az 1968. szeptember 7–8-i VII. KB-ülésen a párttagok közt már elkezdődött az a differenciálódás, amely egyrészt a Magyar Nemzeti Tanács Dobos László által felvetett egyoldalú megalakításában és az állampárton belüli önálló magyar szekció létrehozásában kereste a kivezető utat, szemben a Fábry István, Poszpis József által képviselt régi vágású kommunistákkal, akik nem kívánták a szembesülést és az elkülönülést. A szeptemberi KB-ülés, amelynek első napján hangzott el Szabó Rezső vezető titkári beszámolója az augusztus 21. utáni fejleményekről, már – a Moszkvában furcsa körülmények közt tárgyaló Dubčekékkel szemben a szovjetekkel lepaktáló – Gustáv Husák másnapi fellépése jegyében telt el.

A vezető titkár beszédének hangneme, tartalma a drámai csehszlovákiai ős hangulatát, dilemmáit tükrözte. Szabó Rezső beszámolt arról, hogy a Csemadok elnöksége augusztus 21-én reggel félkilencor már tiltakozó állásfoglalást adott közre a szlovák rádióban, s azt követően is folyamatosan értékelte az eseményeket. Az osztársadalmi szolidaritás, „a hazafiság, az internacionalizmus és a nemzeti öntudat e napokban jelszóból hatóerővé, gondolkodást és cselekvést meghatározó tényezővé vált.” Ezt az átalakulást a csehszlovákiai magyarság is megélte, ami Szabó Rezső szerint újabb bizonyítéka volt annak, hogy a magyar kisebbség igazi közösségé, társadalmi tényezővé vált.

Ugyanakkor szembesülni kellett a realitásokkal is: „A reálpolitika, melynek kiindulási pontja, hogy mi a szocializmus része vagyunk, leszünk és akarunk maradni, amelynek kiindulási pontja, hogy a szocializmust a januárban lefektetett alapokon akarjuk tovább építeni, amelynek kiindulópontja, hogy a csapatok itt vannak az országban.”¹⁸

¹⁸ Csemadok KB VII – 1968. szeptember 7–8.

5. A Csemadok 1968. évi önkormányzati programja

A vitában mindkét oldalról bírálták őt. Részben azt vetették szemére, hogy a valóságosnál kedvezőbb színben tünteti fel a magyar és általában a nemzetiségi álláspont érvényesíthetőségének esélyét, a másik oldalon viszont érezhetően kezdettől fogva túlzottan radikálisnak tartották a magyar törvényjavaslat szövegét.

Mindenesetre a tanácskozás másnapján Husák, aki Szabó Rezső személyes rábeszélésére vett részt és mondott hosszú beszédet a KB képviselői előtt, látszólag mindenben megerősítette a Csemadok nemzetiségi törvénnyel kapcsolatos elvi álláspontját. A rendezés kulcskérdésének tekintette a nemzetiségek teljes jogegyenlőségének alapelvét, de bejelentette, hogy nemzetiségi törvényt elkülönítve kezelik a föderációs törvénytől, sőt a nemzetiségi törvény csak egyfajta kerettörvény lesz, amelyet majd a Cseh és a Szlovák Nemzeti Tanács részletez majd a maga külön jogszabályaival. Óvta a magyar képviselőket a türelmetlenségtől, a nacionalista szenvedélyektől, a történelmi sérelmek felhánytorgatásától, ugyanakkor elismerte, hogy súlyos méltánytalanságok történtek a magyar kisebbséggel szemben.¹⁹ A kisebbségi törvény előkészítésében tehát látszólag semmilyen negatív fordulat nem következett be az ország megszállásával, de az országon, s a Csemadokon belüli erőviszonyok azonnal elkezdtek módosulni, átrendeződni.

A nemzetiségi alkotmánytörvény előkészítésének szeptember végi, október eleji záró szakaszában már ezek az új erővonalak érvényesültek. A prágai kormány nemzetiségi törvénytervezettel kapcsolatos állásfoglalásában a párt akcióprogramjának és az április 24-i kormányprogramnak a vonatkozó részére hivatkozva elvben továbbra is fontosnak tartotta a csehszlovákiai lengyel, német, magyar és ukrán nemzetiségek teljes egyenjogúságának biztosítását, de ezt az elvet már csupán mint „az osztársadalmi ügyekben való részvételhez való egyenlő jogot” értelmezte. A prágai kormány mindenben megerősítette Husák szeptember eleji koncepcióját, amely szerint a szövetségi szintű törvény csupán keretjellegű lesz, a részletes szabályozást a két nemzeti parlamentnek kell majd megalkotnia.²⁰

¹⁹ Uo.

²⁰ Žatkuliak, i. m. 273; Zvara, Juraj: A magyar dolgozók, i. m. 274–280.

A Csemadok KB VIII. ülését az elnökség 1968. október 20-ára hívta össze Galántára. A három napirendi pont közül a második a nemzetiségi törvénnyel kapcsolatos tájékoztatás, illetve az ezzel kapcsolatos feladatok megvitatása volt. Miközben tehát a prágai kormány és az illetékes kormánybizottság már szeptember végére gyakorlatilag lezárta a törvény-előkészítés folyamatát, a társadalmi vita eredményeit már csak az engedmények megkurtítása érdekében vette figyelembe. A Csemadok pár nappal a kormány október 24-i végleges döntése, illetve az október 27-i parlamenti végszavazás előtt megpróbált még egyszer nyomást gyakorolni a döntéshozókra.

Ennek a meglehetősen kétségbeesett vállalkozásnak már csak korlátozott értelme lehetett: a csehszlovákiai és a nemzetközi közvélemény, de mindenekelőtt a kisebbségi magyar közösség előtt demonstrálni kellett azt, hogy az ígéretek, párt- és állami programok, egyeztetések ellenére a prágai és pozsonyi döntéshozók nem voltak képesek átlépni saját árnyékukat. A nacionalista ellenakciók hatása elérte a legfelső döntéshozatali szinteket. A Csemadok KB galántai állásfoglalása ugyanakkor igyekezett nevesíteni azokat a részeredményeket, amelyek kedvező körülmények közt esetleg kiinduló pontjai lehetnek volna a nemzetiségi egyenjogúsításnak és a kisebbségi öngazgatási rendszer kialakításának. A nemzetiségi titkárság intézménye kétségkívül fontos kezdeménynek bizonyult, hiszen a föderatív rendszer életbe lépése után a szlovák kormányban a tárca nélküli nemzetiségi minisztérium mellett kétségkívül a leghatékonyabb nemzetiségpolitikai intézménnyé vált.

Az 1968. december 14–15-i IX. KB-ülésein Szabó Rezső előterjesztése alapján vitatták meg az 1968. évi 144. számú nemzetiségi törvénnyel kapcsolatos kérdéseket. A vezető titkár előterjesztése a tényeknek megfelelően és kiegyensúlyozottan elemezte a törvény-előkészítés folyamatát, az elfogadott törvény kínálta lehetőségeket és a mellőzött javaslatok, alapelvek miatt keletkezett károkat, politikai hátrányokat: „A Csemadok Központi Bizottsága március 12-i állásfoglalásnak a megszövegezése óta különböző bel- és külpolitikai tényezők hatására sok kérdésben alapvető változás történt. Elnökségünknek az a véleménye, hogy az alkotmánytörvény életbelépését pozitívumnak

kell elkönyvelni, annak ellenére, hogy (...) fontos és alapvető kérdésekben nem értük el célunkat. Nézetünk szerint az elért eredmények távolról sem tekinthetők végleges megoldási formának, hanem csak kiindulási alapnak a nemzetiségek teljes politikai, gazdasági és kulturális egyenlőségének biztosításához.”²¹

Jóllehet az 1969. évi kezdet a szlovák kormányprogram és Dobos László nemzetiségi miniszteri tevékenysége még egy ideig élte a reményeket, hogy a megváltozott körülmények ellenére is sikerülhet működő- és fejlődőképes nemzetiségpolitikai modellt kialakítani, az állampárton, a szövetségi és a két nemzeti kormányon, illetve a Csemadokon belüli restaurációs folyamatok felgyorsulása 1969 nyarára-őszére ezeket az illúziókat végleg felszámolta.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy a Csemadok két egymást váltó elnöke és vezető titkára, elnöksége, központi bizottsága az 1968. évi KB-üléseken képes volt gyakorlatilag számottevő belpolitikai előzmény, nemzetközi támogatás nélkül olyan nemzetiségpolitikai kezdeményezést újtára indítani, illetve olyan koherens jogi elképzelést tudott törvényjavaslat formájába önteni, amelynek számos elemét évtizedek múltával is érdemes lenne rendszerbe állítva kipróbálni. Ezzel együtt a Csemadok-javaslat kudarcra vagy – ha méltányosabban fogalmazzunk – rövid életű részsikereinek ambivalenciája szükségszerű következménye volt annak az 1968. őszi csehszlovákiai realitásnak, amely a dubčeki reformszocializmusból és az ébredező szlovák nacionalizmusból, illetve a Brezsnyev-doktrína brutalitásából keveredett ki.

²¹ Csemadok KB IX – 1968. december 14–15.